

- г.) // Хрестоматія по історії Нового часу країн Європи і Америки: В 2 кн. Кн. 2. Міжнародні відносини в 1648 – 1918 рр. / сост. Д. В. Кузнецов. – Благовещенск: Изд-во БГПУ, 2010. – 336 с.
4. Доктрина Монро та її місце у зовнішній політиці США [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://knowledge.allbest.ru/international/3c0b65635b3ac68b5c43a88421316c36_0.html
 5. Ефимов А. Очерки історії США. Від відкриття Америки до закінчення громадянської війни / А. Ефимов. – М.: Государственное учебно-педагогическое издательство министерства просвещения РСФСР, 1958. – 439 с.
 6. Історія США в чотирьох томах. Т. 1. 1607–1877 / Ред. кол.: Н. Н. Болховитинов, М. С. Альперович, Р. Ф. Иванов і др. – М.: Издательство «НАУКА», 1983. – 687 с.
 7. Очерки нової і найновішої історії США в двох томах. Т. 1. – М.: Издательство Академия Наук СССР, 1960. – 633 с.
 8. Уткин А. Американська імперія / А. Уткин. – М.: Изд-во Эксмо «АЛГОРИТМ», 2003. – 736 с.
 9. Шлезингер А. Цикли американської історії: Пер. з англ. / А. М. Шлезингер. – М.: Издательская группа «Прогресс», «Прогресс-Академия», 1992. – 688 с.

Куцик Р.

Науковий керівник – доц. Секо Я. П.

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ ЛІКВІДАЦІЇ ЧЕХОСЛОВАЦЬКОЇ ДЕРЖАВИ У 1938–1939 РР.

Період 1938–1939 рр. в європейській політиці характеризується гострою кризою міжнародних відносин. Саме на цей час припадає остаточний крах Версальсько-Вашингтонської системи та утвердження нової моделі міжнародних взаємин, при якій Німеччині відводилась роль гегемона в Центрально-Східній Європі. Чехословаччина, як результат цієї системи, втратила свої позиції і стала «жертвою» складних зовнішньополітичних протиріч, що призвело до ліквідації її державності. Тому, буде актуальним визначення основних аспектів цієї геополітичної ситуації, яка назріла навколо Чехословацької кризи в 1938–1939 рр.

Події у Мюнхені ставали предметом дослідження науковців-істориків, зокрема: В. Сиполса [15], Н. Індукаєвої [7], О. Пеганова [12], О. Іваницької [5], В. Гусєва [1], В. Павленка [13], В. Маріної [9].

На сьогоднішній день не має єдиної оцінки мюнхенських подій. Перед дослідниками постає чимало суперечливих питань. Одним із найважливіших є значення «Мюнхена» для Чехословаччини? Відповідь на питання варто шукати на перетині внутрішніх і зовнішніх політичних аспектів розвитку ЧСР.

У 1933 р. в перше виступивши перед генералітетом, А. Гітлер проголосив перегляд європейських кордонів. А в 1934 р. відверто заявив, про намір включити до складу майбутньої Німеччини Австрію й Чехословаччину [1, с. 120]. Тобто, плани агресора були відомі усім, проте ніхто так і нічого не зробив, щоб цьому запобігти. Навпаки, 29–30 листопада 1937 р. в Лондоні відбулися англо-французькі переговори, в ході яких було підтверджено прагнення до досягнення взаємодії із Німеччиною. У зв'язку з цим вирішено не перешкоджати аншлюсу Австрії, який відбувся 12 березня 1938 р. [15, с. 105;]. Це свідчило про те, що система колективної безпеки перестала діяти. Як висловився американський історик Д. Флемінг: «Колективна безпека була піддана в Англії анафемі» [15, с. 105].

Наступною «жертвою» стала Чехословаччина і Версальсько-Вашингтонська система не могла врятувати її становище. 15 вересня 1938 р. на зустрічі у Берхтесгадені, А. Гітлер вимагав від Н. Чемберлена негайної передачі Німеччині Судетської області і ліквідації договорів Чехословаччини про взаємну допомогу з іншими країнами. Англійський прем'єр-міністр висловив готовність задовольнити ці претензії. 19 вересня Н. Чемберлен і Е. Даладье в категоричному тоні запропонували Бенешу піти на поступки А. Гітлеру, а 21 вересня 1938 р. англійські і французькі посли в ультимативному порядку вимагали від чехословацького уряду прийняття англо-французьких пропозицій [11]. Оскільки Чехословаччина опинилася в зовнішньополітичній ізоляції, Бенеш вимушено прийняв ультиматум.

29–30 вересня 1938 р. у мюнхенському «Жоричневому будинку», відбулася міжнародна конференція за участі Н. Чемберлена (Англія), Е. Даладье (Франція), А. Гітлера (Німеччина) і Б.

Муссоліні (Італія) [5, с. 267]. За наполяганням Гітлера, від участі в ній усувалась Чехословаччина. Її посол у Берліні В. Мастний очікував остаточного рішення у приймальній. Таким чином, учасники обговорювали долю незалежної держави, не цікавлячись думкою її представника. Радянський союз, який висловлював підтримку Чехословаччині, також не був запрошений до Мюнхена, що розцінювалось як ізоляція Москви від європейської політики [5, с. 267].

Після 10-годинних переговорів було підписано угоду відповідно до якої Чехословаччина повинна передати Німеччині Судетсько-німецьку область; евакуація території встановлюється з 1 по 10 жовтня; форми евакуації і остаточне визначення кордонів доручається міжнародній комісії; протягом трьох місяців Чехословаччина повинна врегулювати проблеми польських та угорських національних меншин [16, с. 237].

Постає питання, яким чином між Англією і Францією з однієї сторони і Німеччиною та Італією з іншої, вдалося досягнути домовленості? Напевно, потрібно виходити із основних цілей, які переслідувались кожною із сторін. Так, для Німеччини це був проміжний маневр для захоплення Чехословаччини і подальшого руху на Схід [10, с. 228]. Як висловився, начальник генерального штабу французької армії, М. Гамелен у записці від 9 вересня 1938 р.: «Чехословаччина – перепона для «Drang nach Osten»» [3, с. 151]. Для Гітлера було кращим якнайшвидше ліквідувати чехословацьку державність мирними засобами. Адже, негайна війна могла призвести до катастрофічних наслідків для Німеччини. Як відомо, Чехословаччина мала значний військовий потенціал, і входила у французьку систему воєнних союзів, які мали стримувати агресію Німеччини [12, с. 96]. Тому, завданням для фюрера було звести дію цих союзів до мінімуму, заручившись підтримкою Англії. Зокрема, ще 22 – 23 вересня 1938 р., на зустрічі із А. Гітлером, Н. Чемберлен заявив, що не буде заперечувати проти окупації Судет і не підтримає Францію, якщо вона вирішить виступити на захист Чехословаччини. А. Гітлер, таким чином, домігся своєї мети, зігравши на англо-французьких суперечностях [7, с. 62].

Що ж до позицій Франції та Англії, то їх потрібно виводити ще з початків формування Версальсько-Вашингтонської системи. В 1918–1919 рр. одним із важливих питань великих країн Заходу, стала боротьба з більшовицькою Росією. Англійський посол в Парижі (1905 – 1919) лорд Берті у щоденнику писав: «Більшовизм – це заразна хвороба... Антанті прийдеться встановити карантин старого зразку, щоби зберегтися від зарази» [14].

Восени 1919 р. прем'єр-міністр Франції Ж. Клемансо проголосив політику блокади і створення «санітарного кордону навколо Радянської країни шляхом забезпечення грошима і зброєю Польщі, прибалтійських країн, Румунії і Чехословаччини» [8, с. 67]. Таким чином, у Східній Європі були створені нові держави, зокрема і Чехословаччина, уряди яких зв'язали себе союзними відносинами з Францією і Англією для протидії можливого просування більшовизму на схід [2]. Тобто, Чехословаччина поряд з іншими новоствореними державами мала стати форпостом стримання поширення більшовизму. Цю роль вона виконувала до кінця 1930-х рр.

З 1937 р. відбувається переорієнтація Англії і Франції на Німеччину, як головного супротивника радянської Росії. На зустрічі з Гітлером 19 листопада 1937 р. в Оберзальцбергу, заступник англійського прем'єр-міністра лорд Е. Галіфакс заявив, що Німеччина може поправу вважатися «бастіоном Заходу проти більшовизму» [6, с. 17]. У травні 1938 р. заступник міністра закордонних справ Великої Британії А. Кадоган писав у щоденнику: «Чехословаччина не варта шпор навіть одного британського гренадера» [1, с. 121]. Тобто, ЧСР втратила своє призначення, як «санітарного кордону». Натомість Німеччина ставала вістряг агресивної політики.

Тож, у 1938 р., завдяки розчленуванню Чехословаччини, Англія і Франція розраховували послабити заряд німецької агресивної політики, націленої на західні демократії, і, водночас, спрямувати його на Радянський Союз.

Англійський історик Дж. Уїлер-Беннет відзначав, що серед правлячих кіл Англії в період Мюнхена «існувала таємна надія, що якщо би вдалося повернути напрямок німецької агресії на схід, то вона виснажила б свої сили в російських степах, в боротьбі, котра виснажила б обидві воюючі сторони» [15, с. 208]. Отже, Англія і Франція намагалися зробити чехословацьку територію майбутнім плацдармом німецьких сил у боротьбі із Радянським Союзом, з метою позбутись не тільки СРСР, але й Німеччини.

«Миротворці» думали що принесли мир Європі. На батьківщині Н. Чемберлена зустрічали захоплено. Англійський прем'єр сказав: «Я вірю, що це буде мир для нашої епохи» [5, с. 270]. Насправді, Мюнхенська угода принесла «перепочинок і надію» європейській спільноті. А для самої Чехословаччини це був офіційний початок ліквідації її державності.

Мюнхенська угода докорінно змінила становище в Центральній Європі. Захопивши Судети, Німеччина зміцнила позиції, і продовжила політику агресивної експансії щодо Чехословаччини. Крім того, мюнхенська угода посилила претензії Польщі, щодо Тешинської Сілезії.

Варто додати, що дії польського уряду були вмотивовані не тільки прагненнями приєднати етнічні землі, а й тим, що Польща була в союзних відносинах з Німеччиною. Ще 26 січня 1934 р. у Берліні була підписана Декларація незастосування сили між Польщею і Німеччиною строком на 10 років [4, с. 479]. З того часу між двома країнами відбулося зближення, а коли А. Гітлер висунув вимоги щодо Судет, то польський уряд підтримав його і сам взяв участь у розчленуванні Чехословаччини.

30 вересня 1938 р. польське МЗС, яке очолював Ю. Бек, направило Чехословаччині жорстокий ультиматум з вимогою передачі Польщі Тешинської Сілезії не пізніше 1 жовтня. Тож, Прага змушена була прийняти ультиматум і 2 жовтня польські війська окупували ці території [4, с. 488].

Іншим аспектом «Мюнхена» стало посилення відцентрових тенденцій у країні – Словаччина і Карпатська Русь зажадали автономії. В листопаді 1938 р. Національні збори ЧСР прийняли закон про автономію Словаччини і Карпатської Русі. Республіка почала називатися Чехо-Словаччиною [5, с. 273].

Після рішень «чотирьох», почалася історія Другої республіки у Чехословаччині. Президент Е. Бенеш подав 5 жовтня у відставку і покинув країну. Новим президентом став Еміль Гаха [5, с. 273].

Мир, проголошений Н. Чемберленом після мюнхенської конференції, проіснував п'ять з половиною місяців. Ще після «змови» А. Гітлер зізнався своїм генералам: «Мені від самого початку було ясно, – що Судетсько-німецька область мене не задовольнить. Це рішення половинчате» [13, с. 21].

Фюрер шукав приводу, щоб покінчити з Чехо-Словаччиною, яка за його словами «сама розвалюється через непримиренні внутрішні протиріччя» [5, с. 274]. Приводом став сепаратизм словаків. 7 березня 1939 р. у Братиславу прибув австрійський канцлер А. Зейс-Інкварт, який запропонував словацькому прем'єру Й. Тісо проголосити незалежність Словаччини, і укласти з Німеччиною митну і фінансову унію. Й. Тісо погодився [5, с. 274].

Проте, 10 березня 1939 р. уряд Чехо-Словаччини, намагаючись зберегти «рештки» розчленованої країни, розпустив автономний уряд Й. Тісо та оголосив у Словаччині військовий стан. Чеські війська зайняли головні міста Словаччини [5, с. 274].

13 березня А. Гітлер прийняв Й. Тісо у Берліні. Зажадавши від нього відокремлення Словаччини та створення самостійної держави, фюрер в разі не згоди, погрожував окупацією Угорщини. У відповідь, 14 березня 1939 р. словацький сейм проголосив самостійну і незалежну Словацьку державу під протекторатом Німеччини [5, с. 274].

Варто додати, що розчленування Чехо-Словаччини відбувалося за потурання урядів Великої Британії і Франції. 14 березня 1939 р. на скликаній британським міністром закордонних справ Е. Галіфаксом нараді з цього питання було вирішено, що Велика Британія «не повинна удаватися до порожніх погроз, оскільки ми не маємо наміру боротися за Чехословаччину» [1, с. 123]. Одночасно міністр закордонних справ Франції говорив англійському послу, що Чехословацька держава «не здатна» самостійно існувати [8, с. 761].

15 березня Гітлер заявив Е. Гасі, який прибув до Берліна, що вермахт займає чеські землі і зажадав, щоб чехословацька армія склала зброю. Спроба президента протестувати, була перервана Гітлером: «Якщо не підпишете, німецькі бомбардувальники перетворять Прагу на купу сміття і попелу» [5, с. 274]. Е. Гаха підписав заздалегідь складену угоду, за якою долю чеського народу і країни вручав фюрерові Німецької імперії [5, с. 274].

Того ж дня, розпочалася окупація Чехії і Моравії. 16 березня німецький фюрер оприлюднив прокламацію, в якій заявив: «Впродовж тисячі років провінції Богемія і Моравія

становили частину життєвого простору німецького народу. Чехія показала внутрішню нездатність вижити і тому нині впала жертвою фактичного розладу» [1, с. 123]. 16 березня був створений «Протекторат Богемія і Моравія». Тоді ж під протекторат Німеччини ввійшла й «незалежна» Словаччина [5, с. 275].

Таким чином, за короткий період з політичної карти Європи зникла Чехословацька Республіка. Сам же чехословацький народ не мав іншого вибору, як змиритися із таким становищем, оскільки він був позбавлений будь-якої зовнішньополітичної підтримки. Німеччина, прикриваючись питаннями національних меншин, прагнула як найшвидше захопити території молодій республіці і цим же зміцнити позиції та поширити свій вплив у Європі. Англія і Франція намагались за рахунок територіальних поступок вирішити свої проблеми, зокрема, відвести ворога на Схід і при цьому знищити іншого – Радянський Союз.

«Мюнхен» показав, що Чехословаччина була для великих країн Заходу форпостом боротьби із ворогом, а не рівноправним партнером. Тому, у 1938 р. не рахуючись із нею, її використали, як «розмінну монету» у складній геополітиці тогочасної Європи. Як наслідок, Чехословаччина втратила незалежність і припинила своє існування, перетворившись на придаток німецького Рейху.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Гусев В. До і після Мюнхена: 15 березня 1939 р. перестала існувати Чехословаччина / В. Гусев // Історичний журнал. – 2009. – № 2. – С. 120–128.
2. Внешняя политика Франции 1918–1925 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.istorya.ru/referat/7306/1.php>
3. Записка начальника генерального штаба французской армии М. Гамелена. 9 сентября 1938 г. // Документы и материалы кануна второй мировой войны. 1937 – 1939. Т. 1. Ноябрь 1937 – декабрь 1938 г. / М-во иностр. дел СССР; Редкол.: Земсков И. Н. и др. – М.: Политиздат, 1981. – 302 с.
4. Зашкільняк Л. О. Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів / Л. О. Зашкільняк, М. Г. Крикун. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2002. – 752 с.
5. Іваницька О. П. Історія міжнародних відносин (1918 – 1945 роки): Навчальний посібник / О. П. Іваницька. – К.: Слово, 2011. – 632 с.
6. Из речи депутата КПЧ К. Готвальда в палате депутатов Национального собрания ЧСР 30 ноября 1937 г. // Документы по истории мюнхенского сговора. 1937 – 1939 / М-во иностр. дел СССР, М-во иностр. дел ЧССР. – М.: Политиздат, 1979. – 471 с.
7. Индукаева Н. С. История международных отношений 1918 – 1945 гг. Учебное пособие / Н. С. Индукаева. – Томск: Издательство Томского университета, 2003. – 113 с.
8. История дипломатии. Т. 3.: Дипломатия в период подготовки второй мировой войны, 1919 – 1939 / сост.: И. И. Минц, А. М. Панкратова, В. П. Тотемкин и др.; под ред. В. П. Потемкина. – М.: Л. ОГИЗ; Госполитиздат, 1945. – 883 с.
9. Чехия и Словакия в XX веке. Очерки истории: в 2 кн. / Отв. ред. В. Марьина. – Т. 1. – М.: Наука, 2005 р. – 453 с.
10. Мир в XX веке / Отв. ред. А. О. Чубарян. – Наука, 2001. – 487 с.
11. Мюнхенська угода [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://politics.ellib.org.ua/pages-287.html>
12. Пеганов А. О. Чехословацкий кризис в 1938 – 1939 гг.: взаимосвязь неблагоприятной внешнеполитической конъюнктуры и проблемы национальных меньшинств / А. П. Пеганов // Международные отношения: история и современные аспекты. Теории и исследовательские практики. Вып. 2. – М.; Ставрополь: Изд-во СГУ, 2011. – С. 91 – 109.
13. Павленко В. Мюнхенська угода як наслідок чехословацько-німецького протистояння / В. Павленко, Я. Кудрявська // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Історія. – 2010. – Випуск 103. – С. 19 – 21.
14. Роль Антанты в организации походов Колчака и Деникина (1919 г.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.e-reading-lib.org/chapter.php/1002146/16/Potemkin_Vladimir_-_Diplomatiya_v_noveyshee_vremya_1919-1939_gg_.html
15. Сиполс В. Я. Дипломатическая борьба накануне второй мировой войны / В. Я. Сиполс. – М.: Международные отношения, 1979. – 320 с.
16. Соглашение между Германией, Великобританией, Францией и Италией, заключенное в Мюнхене. 29 сентября 1938 г. // Документы и материалы кануна второй мировой войны. 1937 – 1939. Т. 1. Ноябрь 1937 – декабрь 1938 г. / М-во иностр. дел СССР; Редкол.: Земсков И. Н. и др. – М.: Политиздат, 1981. – 302 с.